

DZIECI – OFIARY PRZEMOCY. SKALA I CHARAKTER ZJAWISKA. POTRZEBA INTERWENCJI*

Monika Sajkowska

Fundacja Dzieci Niczyje

Jolanta Szymańczak

Biuro Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu

CHARAKTERYSTYKA ZJAWISKA

Przemoc wobec dzieci jako problem społeczny zaczęto opisywać i diagnozować stosunkowo niedawno; pierwsze raporty i publikacje lekarzy sądowych i klinicyistów informujące o maltretowaniu dzieci ukazały się w Europie pod koniec XIX w. Ale dopiero raport *O znęcaniu się nad dzieckiem* (za Margolis 1998), przedstawiony w 1929 r. na XIV Kongresie Medycyny Sądowej przez francuskich lekarzy Parrisota i Caussade, stał się punktem zwrotnym dla zdefiniowania zjawiska „krzywdzenia dzieci”. Raport ten uświadomił rzecz niebywałą, że niektórzy rodzice znęcają się nad własnymi dziećmi.

W 1961 r. amerykański pediatra Henry Kempe po raz pierwszy nazwał i zdefiniował syndrom bitego dziecka (*The Battered Child Syndrome*). Efektem zaprezentowania przez Kempego i jego współpracowników medycznej diagnozy fizycznych skutków nieprzypadkowych urazów u dzieci było uznanie „bicia dzieci” za problem medyczny i społeczny. W 1962 r. wprowadzono do literatury medycznej nową jednostkę chorobową – „zespół dziecka maltretowanego”. Od tego momentu zaczęły się intensywnie rozwijać badania nad krzywdzeniem dzieci (*child abuse*).

Kempe koncentrował swoje badania na fizycznych urazach, wynikłych z zamierzonego działania sprawcy. Jednak z upływem lat zrozumiano, że krzywdzenie dzieci jest zjawiskiem bardziej złożonym i może przybierać różne postaci. W kolejnych latach amerykańscy lekarze opisali nowe formy krzywdzenia dzieci: w 1979 r. David Finkelhor opisał seksualne wykorzystywanie dzieci, a w 1980 r. James Garbarino – emocjonalne maltretowanie dzieci.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się cztery główne rodzaje przemocy wobec dzieci: **przemoc fizyczną, emocjonalną, wykorzystywanie seksualne** oraz **zaniedbanie**. Kategorie porządkują formy złego traktowania dzieci przez dorosłych, chociaż – co oczywiste – nie są rozłączne i często współwystępują ze sobą.

Ze względu na sprawcę przemocy wobec dzieci, miejsce, gdzie do niej dochodzi, i sposób działania sprawcy można również wyróżnić specyficzne formy przemocy wobec dzieci¹:

- **rodzinną**, której sprawcami są dorośli członkowie rodziny, a ofiarami dzieci;
- **rówieśniczą**, kiedy sprawcami i ofiarami są dzieci;
- **instytucjonalną**, która ma miejsce w instytucjach (np. szkoła, szpital, placówka opiekuńczo-wychowawcza), gdy osoby pracujące w instytucji (lekarze, nauczyciele) stosują przemoc wobec dzieci, które są podopiecznymi tych instytucji (uczniowie, pacjenci);
- **komercyjne seksualne wykorzystywanie**, czyli angażowanie dzieci w świadczenie różnego typu usług seksualnych. Do tej kategorii zaliczana jest: prostytucja dziecięca, produkcja materiałów pornograficznych z udziałem dzieci, handel dziećmi w celach seksualnych;
- **przemoc w mediach**, czyli różnego rodzaju treści i obrazy, które zawierają opisy i sceny przestępstw, agresji fizycznej i słownej, gdy odbiorcami tych przekazów są dzieci;
- **cyberprzemoc**, czyli przemoc z użyciem technologii informacyjnych i komunikacyjnych, polegająca na nękanii, straszeniu, szantażowaniu z użyciem sieci, publikowaniu lub rozsyłaniu ośmieszających, kompromitujących informacji, zdjęć, filmów oraz podszywanie się w sieci pod kogoś wbrew jego woli.

* Artykuł stanowi fragment tekstu napisanego przez autorki i opublikowanego w Studiach BAS „Dzieci z grup ryzyka” (www.bas.sejm.gov.pl).

Przemoc, w tym przemoc wobec dzieci, nie została jednoznacznie zdefiniowana. W literaturze przedmiotu, w dokumentach organizacji międzynarodowych czy w aktach prawnych przyjęto różne definicje przemocy jako zjawiska społecznego oraz definicje różnych typów przemocy.

Dla przykładu Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) definiuje przemoc fizyczną wobec dziecka jako takie zachowanie w wyniku którego dziecko doznaje faktycznej fizycznej krzywdy lub jest nią potencjalnie zagrożone. *Krzywdą ta następuje w wyniku interakcji, nad którą kontrolę sprawuje rodzic lub inna osoba odpowiedzialna za dziecko, lub której dziecko ufa, lub która ma władzę nad nim. Przemoc fizyczna wobec dziecka może być czynnością powtarzalną lub jednorazową* (Report... 1999).

Wykorzystywanie seksualne dziecka definiowane jest przez WHO jako włączenie dziecka w aktywność seksualną, której nie jest ono w stanie w pełni zrozumieć i udzielić na nią świadomej zgody i/lub na którą nie jest dojrzałe rozwojowo i nie może zgodzić się w ważny prawnie sposób i/lub która jest niezgodna z normami prawnymi lub obyczajowymi danego społeczeństwa. Z wykorzystaniem seksualnym mamy do czynienia, gdy taka aktywność wystąpi pomiędzy dzieckiem a dorosłym lub dzieckiem a innym dzieckiem, jeśli te osoby ze względu na wiek bądź stopień rozwoju pozostają w relacji opieki, zależności, władzy. Celem takiej aktywności jest zaspokajanie potrzeb innej osoby. Aktywność taka może dotyczyć: namawiania lub zmuszania dziecka do angażowania się w prawnie zabronione czynności seksualne, wykorzystywania dziecka do prostytucji lub innych prawnie zakazanych praktyk o charakterze seksualnym, wykorzystywania dziecka do produkcji materiałów lub przedstawień o charakterze pornograficznym.

W Ustawie z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (DzU nr 180, poz. 1493), przemoc zdefiniowano jako *jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób najbliższych i innych osób wspólnie zamieszkujących lub gospodarujących, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą* (art. 2).

Niezależnie od różnic w definiowaniu zjawiska przemocy wobec dziecka, można wskazać na pewne elementy wspólne. Relacja pomiędzy sprawcą a ofiarą jest relacją zależności. Sprawca ma władzę, przewagę i wykorzystuje ją do wywierania przymusu w taki sposób, że wywołuje u ofiary lęk oraz krzywdę fizyczną i psychiczną.

Formy krzywdzenia różnią się ze względu na status, jaki regulacje prawne nadają określonym formom złego traktowania dzieci. Niektóre z nich są przestępstwami w świetle regulacji polskiego prawa karnego, inne mogą powodować ingerencje wymiaru sprawiedliwości w pełnienie władzy rodzicielskiej przez opiekunów dziecka, są też takie, które nie naruszają jednoznacznie przepisów prawa.

PRZEMOC WOBEC DZIECI W POLSCE W ŚWIETLE WYBRANYCH STATYSTYK I WYNIKÓW BADAŃ

Dzieci stają się ofiarami krzywdzenia w domu rodzinnym, w szkole, w instytucjach opiekuńczych i leczniczych, są także ofiarami różnych przestępstw (handlu, wykorzystywania seksualnego, znęcania, zabójstwa). Skalę zjawiska przemocy wobec dzieci obrazują różne źródła: statystyki wymiaru sprawiedliwości, pomocy

społecznej, służby zdrowia, raporty różnych instytucji i organizacji społecznych zajmujących się przemocą, wyniki badań naukowych.

W tej części artykułu skoncentrujemy się na najbardziej powszechnych rodzajach przemocy wobec dzieci – przemocy w rodzinie, przemocy rówieśniczej oraz wykorzystaniu seksualnym. Pominiemy opis przemocy instytucjonalnej, komercyjnego wykorzystywania seksualnego i handlu dziećmi, przemocy w mediach czy specyficznych zjawisk, które oczywiście występują w Polsce, ale bądź ich skala jest relatywnie niewielka, bądź też dotychczas nie doczekały się wystarczającej diagnozy.

Przemoc w rodzinie

Zgodnie ze statystykami policyjnymi w 2007 r. ponad 45 tys. dzieci do 18. roku życia padło ofiarą przemocy domowej, w tym 31 tys. to dzieci poniżej 13. roku życia (tab.1).

Tabela 1. Liczba ofiar przemocy domowej zarejestrowanych przez policję według procedury „Niebieskiej Karty”

Lata	Ofiary przemocy domowej ogółem	Ofiary – dzieci do lat 13	Ofiary – dzieci 13–18 lat
1999	96 955	23 929	13 546
2000	116 644	27 820	15 540
2001	113 793	26 305	14 908
2202	127 515	30 073	15 955
2003	137 299	32 525	17 062
2004	150 266	35 137	17 527
2005	156 788	37 227	17 800
2006	157 854	38 233	18 276
2007	130 682	31 001	14 960

Źródło: www.policja.gov.pl

Statystyki policyjne jednoznacznie wskazują, że sprawcami przemocy domowej są przede wszystkim mężczyźni, ale zgodnie z ustaleniami badawczymi w przypadku przemocy wobec dzieci sprawcą jest zarówno ojciec – 52%, jak i matka – 46% (Fluderska, Sajkowska 2001). Być może rozbieżność tych danych spowodowana jest tym, że ojcowie dopuszczają się cięższych form przemocy, które są notowane przez policję, podczas gdy matki zazwyczaj stosują mniej drastyczne formy, które nie znajdują odzwierciedlenia w statystykach policyjnych.

Dane statystyczne pokazują liczbę spraw zgłoszonych do policji. Należy pamiętać, że w przypadku przemocy wobec dzieci, dane te nie oddają pełnego obrazu skali problemu. Przemoc wobec dzieci ze względu na ich zależność od rodziców oraz brak świadków przemocy często nigdy nie zostaje ujawniona. Badania pokazują, że ponad jedna piąta Polaków w dzieciństwie była ofiarą przemocy fizycznej: 63% – karcono kłapsem, 38% – bito przez ubranie pasem lub innym przedmiotem, 25% – pociągano za ucho lub stawiano w kącie, 21% – szarpano, 18% – bito pasem lub innym przedmiotem „na goły tyłek”, a 14% – uderzono w twarz. Szczególnie brutalnego bicia z uszkodzeniem ciała doświadczyło 1,7% badanych, a 2,9% – bicia pięściami lub kopania (tamże).

Dorośli, którzy w dzieciństwie doświadczyli kar fizycznych, skłonni są do stosowania ich także wobec własnych dzieci. Badani rodzice przyznają się, że stosowali wobec swoich dzieci kary w postaci klapsa (80%), bicia pasem (25%), bicia w twarz (8%). 5% rodziców potwierdziło, że zdarzyło im się poważnie pobić dziecko, tak że konsekwencją bicia był uraz fizyczny. Najczęściej było to, według ich deklaracji, zdarzenia incydentalne.

Przemoc rówieśnicza

Przemoc rówieśnicza to zjawisko, które ma określone charakterystyczne cechy i należy je odróżnić od „normalnych” konfliktów między dziećmi. Występuje w środowisku grupy rówieśniczej, m.in.

w szkole, w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, na podwórku. Znęcanie się (*bullying*) ma zazwyczaj charakter powtarzalny i określane jest często jako celowe, powtarzalne i nieprovokowane zachowania agresywne jednego lub grupy sprawców wobec ofiary z zamiarem sprawienia jej bólu fizycznego, przykrości, poniżenia lub przerażenia jej. W efekcie takich działań ofiara doznaje trwałej krzywdy materialnej, emocjonalnej i fizycznej.

Podobnie jak w przypadku przemocy domowej, sprawca przemocy jest znany ofierze i zazwyczaj łatwy do zidentyfikowania. Jednakże, ponieważ większość dzieci nie informuje dorosłych o tym, że stało się ofiarą przemocy, często dziecko doświadcza krzywdzenia przez długi czas. Dziecko wstydzi się przyznać, że jest brutalnie traktowane przez rówieśników, może mieć poczucie winy, nie wierzyć w to, że sytuacja może ulec zmianie. Boi się także zemsty ze strony sprawców. Nękanie ofiary może odbywać się bezpośrednio i za pomocą środków technicznych (telefonu, Internetu).

Przemoc rówieśnicza, mimo prowadzonych programów profilaktycznych, jest jednym z poważniejszych problemów wychowawczych w polskich szkołach. W informacji Najwyższej Izby Kontroli o wynikach kontroli przeciwdziałania zjawiskom patologii w szkołach i placówkach oświatowych stwierdzono, że *największym problemem szkół wszystkich typów pozostaje agresja słowna i fizyczna uczniów skierowana przed wszystkim na osoby dorosłe (w tym nauczycieli), rówieśników i przedmioty, co stanowiło odpowiednio 51,7%, 49,5%, 47,8% wszystkich zachowań patologicznych*².

Z badań prowadzonych przez Instytut Matki i Dziecka wynika, że uczniowie są zarówno sprawcami, jak i ofiarami przemocy. Według autorów badań odsetek młodzieży mającej czynny kontakt z przemocą jest mniejszy w szkołach ponadgimnazjalnych, niż w szkołach podstawowych i w gimnazjalnych, ale i tak utrzymuje się na wysokim poziomie. 15% ogółu badanych uczniów w wieku 16–18 lat było ofiarą dręczenia, a 27% sprawcą dręczenia innych w szkole w ostatnich miesiącach poprzedzających badanie, a 11% nosiło przy sobie przedmioty służące do samoobrony (Oblacińska, Wojnarowska red. 2006). Wyniki kolejnego badania Instytutu Matki i Dziecka dotyczące przemocy rówieśniczej uczniów w wieku 11–15 lat zaprezentowano w tab. 2.

Tabela 2. Uczniowie, ofiary dręczenia w szkole w ostatnich dwóch miesiącach (% badanych)

Wyszczególnienie	11 lat	13 lat	15 lat
Nie byli dręczeni	69,7	68,5	80,6
Zdarzyło się raz lub 2 razy	18,5	20,7	12,8
Byli dręczeni 2 lub 3 razy w miesiącu	4,1	4,1	3,1
Byli dręczeni przeciętnie raz w tygodniu	2,5	2,3	1,8
Byli dręczeni kilka razy w tygodniu	5,1	4,3	1,8

Źródło: (Mazur i in. oprac. 2007).

Z badań CBOS-u wynika, że 8% badanych uczniów klas IV–VI przyznało, że doświadczyło pobicia osobiście, ale aż 36% przyznało, że przydarzyło się to któremuś z kolegów/koleżanek (CBOS 2006). Badania prowadzone wśród wychowanków domów dziecka pokazują, że 34% z nich doświadczyło przemocy fizycznej najczęściej ze strony kolegów/koleżanek ze szkoły (47%) oraz kolegów/koleżanek z domu dziecka (41%) (Sajkowska 2006). 76% uczniów, którzy padli ofiarą przemocy, nikomu nie powiedziało o doznanej krzywdzie. W badaniu deklarowali, że „nic strasznego się nie stało” (38%), że „trzeba sobie radzić samemu” (23%), że „to i tak nic nie da, a może być jeszcze gorzej”. Nauczycielowi poskarżyło się 12% ofiar przemocy³. Uczniowie, którzy przyznali się do bycia ofiarami agresji w szkole, najczęściej wymieniali następujące zachowania swoich kolegów: umyślne potrącanie (22,9%), rozpowszechnianie kłamstw (22,5%), obrażanie i wymyślanie (22,25%).

Wykorzystywanie seksualne dzieci

Podstawowym podziałem aktywności o charakterze seksualnym, w które włączone może być dziecko, jest wyróżnienie zachowań, które prowadzą do kontaktu fizycznego pomiędzy dzieckiem a sprawcą i tych, które mają charakter seksualny mimo braku takiego kontaktu. Kryterium ważnym ze względu na charakter, konsekwencje i aspekt prawny wykorzystywania seksualnego dzieci jest relacja pomiędzy dzieckiem i sprawcą wykorzystania. Ze względu na to kryterium wyróżnia się wewnątrzrodzinne wykorzystywanie seksualne oraz wykorzystywanie przez sprawcę spoza rodziny.

Rozróżnienie ze względu na to kryterium nie pokrywa się ściśle z kategoriami wykorzystywania przez sprawcę spokrewnionego (kazirodstwo) i niespokrewnionego. Wprawdzie większość przypadków uznawanych za wewnątrzrodzinne wykorzystywanie seksualne stanowią kontakty kazirodzkie z bliskimi i dalszymi członkami rodziny połączonych więzami krwi, jednak ojczym, macocha lub stały partner matki lub ojca jest członkiem rodziny i w sensie psychologicznym pełni rolę rodzica dziecka, więc relacje seksualne z nimi również zaliczane są do tej kategorii.

Drażliwość problemu wykorzystywania seksualnego dzieci sprawia, że wiele przypadków wykorzystywania nie jest zgłaszanych, a o wielu z nich ofiary wykorzystywania nie mówią nikomu nawet jako osoby dorosłe. Ukryty charakter zjawiska jest głównym ograniczeniem możliwości jego pomiaru i w konsekwencji odpowiedzi na pytanie o skalę i charakter tego problemu. Generalnie dwa rodzaje danych pozwalają na systematyczną ocenę skali i dynamiki zjawiska.

1. Informacje na temat liczby przypadków wykorzystywania seksualnego dzieci, które zostały zidentyfikowane lub zgłoszone do profesjonalistów na określonym terenie, w danym okresie (najczęściej stosowaną jednostką czasu jest rok kalendarzowy). Źródłem tego rodzaju danych, nazywanych w literaturze anglojęzycznej danymi typu *incidence*, są rejestry instytucji przyjmujących zgłoszenia przypadków krzywdzenia dzieci i prowadzących dochodzenia w takich sprawach, statystyki instytucji wymiaru sprawiedliwości oraz deklaracje przedstawicieli różnych służb. Możliwie pełna ocena skali problemu wykorzystywania seksualnego dzieci przy pomocy danych typu *incidence* jest więc warunkowana istnieniem systemu instytucji ochrony dzieci, obejmujących swoją ofertą dany teren i prowadzących rejestry zgłoszeń przypadków krzywdzenia, w tym wykorzystywania seksualnego dzieci.

2. Informacje na temat liczby osób w danym społeczeństwie, które doświadczyły w dzieciństwie wykorzystywania seksualnego. Tego

rodzaju danych, określanych jako dane typu *prevalence*, dostarczają badania retrospektywne, w których pytano osoby dorosłe o ich doświadczenia związane z wykorzystywaniem seksualnym w dzieciństwie.

W Polsce, mimo rosnącej liczby placówek pomagających krzywdzonym dzieciom, ciągle nie ma systemu instytucji, obejmujących zasięgiem cały kraj, oferujących pomoc we wszystkich formach krzywdzenia, według wspólnych standardów. Nie istnieją tym samym rejestry, które umożliwiłyby ocenę skali problemu krzywdzenia, w tym wykorzystywania seksualnego dzieci. Jedynymi danymi, które odpowiadają idei pomiaru *incidence*, są dane ze statystyk policyjnych i sądowych. W rejestrach Komendy Głównej Policji zarejestrowano następującą liczbę dzieci – ofiar wykorzystywania seksualnego: 1999 r. – 1673, 2000 r. – 1518, 2001 r. – 1460, 2002 r. – 1485, 2003 r. – 1817, 2004 r. – 1923, 2005 r. – 1697, 2006 r. – 1687 i 2007 r. – 1882⁴.

Powyższe dane dotyczą jedynie niewielkiego odsetka przypadków, w których podjęta została interwencja prawna. To, jaka jest relacja tych danych do realnej skali zjawiska, zależy od wielu czynników, takich jak skuteczność instytucji wymiaru sprawiedliwości, społeczne postawy wobec sprawców wykorzystywania seksualnego dzieci czy też obowiązujący w danym kraju system opieki nad dzieckiem, w ramach którego w przypadkach wykorzystywania mogą zostać podejmowane interwencje alternatywne wobec karnych. W Polsce brak danych o rocznej skali ujawnionych przypadków wykorzystywania seksualnego dzieci uniemożliwia oszacowanie, w jakiej części z nich opiekunowie dziecka lub inne upoważnione osoby decydują się złożyć doniesienia w tych sprawach. Liczba postępowań w zgłaszanych przypadkach utrzymuje się w ostatnich latach na względnie stałym poziomie.

Ograniczenia danych z rejestrów i statystyk inspirowały badaczy do alternatywnych poszukiwań odpowiedzi na pytanie o skalę i charakter zjawiska wykorzystywania seksualnego dzieci. W interpretacjach danych uzyskanych tą drogą podkreślane bywa zagrożenie niedoszacowaniem skali rzeczywistych doświadczeń badanych (Finkelhor 1994). Mimo to dane uzyskane w badaniach *prevalence* są bliższe rzeczywistości obrazowi problemu niż dane z rejestrów i statystyk. Zawierają one informacje także na temat przypadków wykorzystywania seksualnego, w których nigdy nie podjęto żadnej instytucjonalnej interwencji, a także takich, które nigdy nie były przez badanych nikomu ujawnione. Nieliczne badania tego typu prowadzone w Polsce w ostatnich latach charakteryzuje duża rozbieżność wyników informujących o liczbie osób, które w dzieciństwie doświadczyły wykorzystywania seksualnego.

Tabela 3. Wyniki retrospektywnych badań na temat wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie

Autor	Próba badawcza	Przyjęta definicja wykorzystywania seksualnego	Odsetek kobiet	Odsetek mężczyzn
Izdebski (1997)	Reprezentatywna próba 3209 Polaków w wieku 15–59 lat	Przemoc seksualna do 15. roku życia	5	3
Fluderska, Sajkowska 2001	Reprezentatywna próba 1057 Polaków powyżej 18. roku życia	Do 15. roku życia ze strony osoby dorosłej: ekshibicjonizm, namawianie do oglądania pornografii, dotykanie, współżycie seksualne	16	12
Lew-Starowicz (2002)	Reprezentatywna próba 796 dorosłych Polaków	Do 15. roku życia. Ekshibicjonizm, pieszczoty seksualne, kontakty seksualne, uśmierzanie gwałtu, gwałt	14	18

Jak pokazuje tab. 3, w badaniach Izdebskiego (2000) 5% kobiet zakwalifikowano jako ofiary wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie. Według badań Fluderskiej i Sajkowskiej (2001) odsetek ten wynosi 16%. W przypadku mężczyzn w polskich badaniach uzyskano zróżnicowanie od 3% do 18%. Na tak duże rozbieżności w uzyskanych wynikach wpływają rozmaite decyzje badaczy, dotyczące przyjętej w danym badaniu definicji wykorzystywania seksualnego oraz takich kwestii metodologicznych, jak dobór próby, liczba pytań, stosowana technika badawcza.

PROBLEM PRZEMOCY WOBEC DZIECI W POLSCE

W Polsce o przemocy wobec dzieci zaczęto mówić na początku lat 80. XX w., ale dopiero w latach 90. proces ujawniania problemu nabrał tempa. Niewątpliwie przyczyniła się do takiego stanu

rzeczy ratyfikacja Konwencji o Prawach Dziecka, dokonana przez Polskę w 1991 r. Zapoczątkowała ona intensywny proces rozszerzania prawnej ochrony dziecka zarówno przez ratyfikowanie aktów prawa międzynarodowego, jak i rozwój prawa wewnętrznego. W ostatnim piętnastoleciu Polska ratyfikowała kilka międzynarodowych konwencji i kilka protokołów do już przyjętych konwencji⁵, regulujących szczegółowe kwestie dotyczące ochrony dzieci.

W prawie wewnętrznym, w konstytucji, ustawach-kodeksach, w ustawach i rozporządzeniach wykonawczych wprowadzono przepisy dające pełniejszą ochronę dziecka przed zaniedbaniem i okrutnym traktowaniem, rozłączeniem z rodziną, jak również szereg przepisów dających pełniejszą gwarancję respektowania praw osobistych dziecka przez organy publiczne oraz możliwość wyrażenia przez nie poglądu we własnej sprawie.

W ślad za rozwiązaniami prawnymi podejmowano działania instytucjonalne: nakładano nowe zadania na funkcjonujące instytucje (np. policję), powoływano nowe instytucje (np. centra pomocy kryzysowej, pogotowia rodzinne, powiatowe centra pomocy rodzinie), opracowywano i wdrażano programy przeciwdziałania przemocy wobec dzieci na szczeblu rządowym i samorządowym. We wszystkich tych działaniach miały duży udział organizacje pozarządowe, które od początku lat 90. XX w. udzielały pomocy prawnej i terapeutycznej ofiarom przemocy, prowadziły kampanie edukacyjne uwrażliwiające społeczeństwo i decydentów, zgłaszały propozycje rozwiązań systemowych.

W latach 90. wprowadzono do nauk społecznych, przepisów prawa i statystyk wymiaru sprawiedliwości termin „dziecko krzywdzone”. Szczególną uwagę zwrócono na przemoc w rodzinie. Nowelizacje Ustawy z 1990 r. o pomocy społecznej oraz Ustawy z 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, dokonane pod koniec lat 90., wprowadziły przepisy, które nałożyły określone zobowiązania na samorządy lokalne w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie. Od 1998 r. obowiązuje procedura postępowania w sprawach przemocy w rodzinie tzw. procedura Niebieskich Kart, która zarządzeniem Komendanta Głównego Policji jest obowiązująca w policji, a decyzją Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej – w praktyce działań pomocy społecznej.

Program „Niebieska Karta”, realizowany przez służby patrolowo-interwencyjne i przez dzielnicowych, pozwala na dokumentowanie interwencji policji w sprawach przemocy domowej, a jego głównym celem jest udzielenie pomocy ofiarom – policja ma obowiązek wskazania ofiarom przemocy instytucji pomocowych (do takich instytucji należą m.in. prowadzone przez samorządy i organizacje pozarządowe punkty konsultacyjne, ośrodki interwencji kryzysowej, ośrodki wsparcia, specjalistyczne ośrodki wsparcia, domy dla matek z dziećmi i kobiet w ciąży, centra pomocy dziecku i rodzinie).

Dopiero jednak Ustawa z 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie uwzględniła szeroki kontekst problemu społecznego, którego skali i konsekwencji społecznych nie doceniali do tej pory polityczni decydenci. Zdefiniowanie pojęcia „przemoc w rodzinie”, uwzględnienie problemu w polityce społecznej państwa poprzez wyznaczenie konkretnych zadań dla organów administracji rządowej i samorządowej, w tym *opracowania Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie* z mechanizmem kontroli jego realizacji, czyli corocznego przedstawiania Sejmowi sprawozdania z wykonania, dają podstawy do zbudowania spójnego systemu pomocy ofiarom i sprawcom przemocy.

W 2008 r. znowelizowano przepisy dotyczące władzy rodzicielskiej; m.in. do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego wprowadzono przepis (art. 95 § 1) dający dziecku pełniejszą niż dotychczas ochronę przed złym traktowaniem ze strony rodziców i opiekunów: *Władza rodzicielska obejmuje w szczególności obowiązkiem i prawo rodziców do wykonywania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka oraz do wychowywania dziecka, z poszanowaniem jego godności i praw*. Aktualnie, po raz kolejny publicznie dyskutowany jest projekt wprowadzenia prawnego zakazu fizycznego karania dzieci. W Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej zakończono prace nad nowelizacją przepisów Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie i jednym z proponowanych rozwiązań jest wprowadzenie przepisu zakazującego fizycznego karcenia dzieci. Za wprowadzeniem takiego rozwiązania prawnego zdecydowanie opowiedzieli się Rzecznik Praw Obywatelskich i Rzecznik Praw Dziecka (MPIPS 2008).

Najważniejsze polskie przepisy prawne ustalające normy postępowania rodziców wobec dzieci oraz gwarantujące dzieciom ochronę przed różnymi formami przemocy fizycznej, emocjonalnej i seksualnej zawarte są w:

- Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym regulującym instytucję władzy rodzicielskiej i zasady ingerencji w nią przez władze publiczne;
- Kodeksie karnym w rozdziałach: XIX – „Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu”, XXV – „Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności”, XXVI – „Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece”;

– Kodeksie wykroczeń określającym, jakie zachowania wobec dziecka są naganne i jako wykroczenia podlegają karze grzywny lub nagany, a mianowicie: rażące naruszenie obowiązków wynikających z władzy rodzicielskiej, jeżeli w konsekwencji dziecko dopuści się wykroczenia, przestępstwa lub ulegnie demoralizacji, dopuszczenie do przebywania dziecka w okolicznościach niebezpiecznych dla jego zdrowia lub życia, skłanianie do żebractwa.

W ostatnich latach dokonano istotnych zmian przepisów karnych, rozszerzając ochronę dziecka przed przestępstwami seksualnymi:

– w 2004 r. wprowadzono penalizację posiadania, sprowadzania, przechowywania i posiadania materiałów pornograficznych z udziałem osoby małoletniej;

– w 2005 r. wprowadzono szereg środków karnych umożliwiających zapobieganie powtórnym przestępstwom (do tych środków należą m.in. zakaz kontaktowania się z określonymi osobami, zakaz wykonywania pracy związanej z dziećmi, przymusowa terapia i leczenie pedofili);

– w 2005 r. ratyfikowano Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniającego Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, który zobowiązuje Polskę do rozszerzenia prawnej ochrony dzieci przed niektórymi typami przestępstw seksualnych do 18. roku życia.

Warto odnotować, iż zgodnie z decyzją Komisji Europejskiej dotyczącej zarezerwowania linii 116 dla świadczenia usług o charakterze społecznym, w 2008 r. uruchomiono w Polsce ogólnopolski, bezpłatny telefon zaufania dla dzieci 116 111, którego celem jest pomoc i wsparcie dzieci w trudnych sytuacjach życiowych. Obsługą linii 116 111 zajmuje się Fundacja Dzieci Niczyje.

Wszystkie opisane powyżej działania nie doprowadziły jednak do zbudowania sprawnego systemu pomocy dziecku krzywdzoneму. Mimo licznych programów profilaktycznych, zadań nałożonych na instytucje publiczne, zaangażowania organizacji pozarządowych, funkcjonujący system pomocy dziecku, które jest ofiarą przemocy, ma luki i nie jest spójny. Przede wszystkim służby społeczne nie docierają do wszystkich potrzebujących dzieci, a zwłaszcza dzieci najmłodszych wychowujących się w rodzinach dysfunkcyjnych. Działania różnych instytucji zobowiązanych do pomocy i profilaktyki nie są skoordynowane. Nie ma również spójnego systemu rejestracji przypadków krzywdzonych dzieci, który pozwoliłby na monitorowanie zjawiska, ocenę jego skali, właściwą diagnozę i adekwatne środki zaradcze.

W raporcie MPIPS (2008) zaprezentowano wyniki ogólnopolskiego badania szacującego skalę zjawiska przemocy wobec dzieci, informacje o działaniach prowadzonych przez administrację rządową i samorządową, a także opisano działania wybranych samorządów lokalnych i organizacji pozarządowych, jako przykłady dobrych praktyk w rozwiązywaniu problemów przemocy. Dokonano także oceny funkcjonującego systemu przeciwdziałania krzywdzeniu dzieci, z której wynikają następujące wnioski:

- społeczna reakcja na krzywdzenia dzieci jest niewystarczająca;
- system profilaktyki na poziomie gminy jest słabo rozwinięty;
- w wielu gminach brakuje interdyscyplinarnej współpracy służb powołanych do przeciwdziałania przemocy;
- większość specjalistów powołanych do pracy z dziećmi – ofiarami przemocy wymaga szkolenia i podniesienia kompetencji;
- procedura „Niebieskiej Karty” powinna obowiązywać pracowników służby zdrowia i resortu edukacji;
- brakuje wystarczającej liczby ośrodków profesjonalnie udzielających wsparcia i poradnictwa w najbliższym środowisku dzieci;
- dostępność programów korekcyjno-edukacyjnych dla sprawców przemocy jest zbyt mała,
- system monitorowania zjawiska przemocy wobec dziecka jest niezadowolający.

Według autorów raportu poprawa systemu wymaga zarówno rozszerzenia i usprawnienia istniejącej infrastruktury pomocowej

(środowiskowej i instytucjonalnej), jak i zmian obowiązujących przepisów prawnych (m.in. wprowadzenie ustawowego obowiązku zgłaszania każdego przypadku krzywdzonego dziecka oraz zakazu stosowania kar cielesnych).

KONKLUZJE

Skuteczne zapobieganie krzywdzeniu dzieci wymaga ciągłej pracy specjalistów z różnych dziedzin, naukowców i praktyków. Warto wskazać obszary, których działania te powinny dotyczyć w pierwszym rzędzie. Jednym z nich jest rejestrowanie danych dostarczających wiedzy o skali i dynamice problemu oraz o jego charakterze. Rejestrowanie informacji o przypadkach krzywdzenia dzieci nie tylko stanowi podstawę społecznej diagnozy, ale również umożliwia udzielanie pomocy konkretnemu dziecku. Gromadzenie danych statystycznych rejestrujących informacje jest ważne dla makrodiagnoz oraz śledzenia historii konkretnych dzieci. Informacje na temat doświadczeń krzywdzonego dziecka pozwalają profesjonalistom trafniej planować strategię pomocy dziecku i rodzinie, umożliwiając również współpracę różnych służb realizujących tę strategię – policji, wymiaru sprawiedliwości, służb socjalnych, edukatorów itd. Konieczne jest więc inspirowanie środowisk akademickich i ekspertów społecznych do prowadzenia badań zjawiska krzywdzenia dzieci.

Dorobek polskich badań empirycznych w tym zakresie jest ubogi. Ważne jest zatem nie tylko poznanie pewnych uniwersalnych zależności, o których dowiedzieć możemy się, poznając dorobek naukowy innych państw, w których badania tego typu są dobrze rozwinięte. Konieczna jest również znajomość własnej specyfiki zjawisk uznawanych za złe traktowanie dzieci – jaki jest ich zakres, jakich środowisk dotyczą, jak zmieniają się ze względu na przemiany struktury społecznej, polityczne decyzje z zakresu polityki społecznej czy legislacji lub inne czynniki.

Społeczna diagnoza pozwala oceniać skalę i rodzaj działań koniecznych do zmiany sytuacji dzieci, a systematycznie prowadzona – skuteczność podejmowanych zabiegów. Raporty na temat problemu krzywdzenia dzieci powinny bazować przede wszystkim na stale rejestrowanych danych o zgłaszanych przypadkach krzywdzenia dzieci, nie zaś na badaniach opinii społecznej. Fragmentaryczność rejestrowanych danych, relatywnie krótki czas ich gromadzenia oraz dynamiczny proces wzrostu świadomości społecznej dotyczącej zagrożeń dziecka przemocą sprawiają, że trudno jest wiarygodnie orzekać o tendencjach dotyczących skali zjawiska. Rośnie liczba zgłoszeń przypadków przemocy w rodzinie, ale trudno oszacować, czy wynika to ze zmiany rzeczywistości w tym zakresie, czy też z większego przyzwolenia społecznego na ujawnianie takich przypadków.

Konieczne jest zatem centralizowanie zgłoszeń dotyczących krzywdzenia dzieci w danej społeczności (na przykład na poziomie gminy). W każdej z nich powinny funkcjonować ogólnie znane specjalistyczne instytucje, działające według wspólnych standardów, do których przypadki krzywdzenia dzieci mogą być zgłaszane przez pokrzywdzone dzieci, członków ich rodziny bądź profesjonalistów. Takie centra ochrony dziecka działają w wielu państwach, gwarantując czytelność interwencji każdego obywatela, który chce zgłosić zidentyfikowany przypadek krzywdzenia dziecka. Zapewniają również możliwość rejestrowania wszystkich zgłaszanych na danym terenie przypadków, niezależnie od podjęcia interwencji prawnej.

Wyższość profilaktyki nad działaniami naprawczymi jest oczywista. W kontekście problematyki krzywdzenia dzieci działania profilaktyczne pozwalają ochronić dziecko przed przemocą i uniknąć konsekwencji krzywdzenia. Wyniki wielu badań dowodzą przy tym, że profilaktyka jest tańszym rozwiązaniem niż kosztowne i długotrwałe działania naprawcze.

W Polsce dopiero w 2007 r. rozpoczęto realizację programu profilaktycznego, który adresowany jest do rodzin najmłodszych dzieci (do 3. roku życia), Jak pokazują ustalenia empiryczne, to

właśnie te dzieci są najbardziej narażone na przemoc, a krzywdzenie doznane w tym okresie rozwoju człowieka ma olbrzymi wpływ na całe późniejsze życie.

Analizy skuteczności programów profilaktycznych i wczesnej interwencji prowadzonych w krajach Europy Zachodniej i Stanach Zjednoczonych potwierdzają wysoką społeczną, a także ekonomiczną wartość działań podejmowanych w obszarze profilaktyki krzywdzenia małych dzieci. Realizacja programów profilaktycznych skutkuje polepszeniem fizycznego i psychicznego dobrostanu dzieci, redukcją predyspozycji do przejawiania zaburzeń antyspołecznych i podejmowania aktów przemocy, redukcją kosztów, które ponosi społeczeństwo w związku z działaniem instytucji pomocy medycznej, społecznej, a także wymiaru sprawiedliwości (Izdebska, Lewandowska 2009).

¹ Patrz: www.fdn.pl

² Informacja NIK KNO-41005/07. Nr ewid:128/2008/PO708/KNO, Warszawa 2008, s. 4.

³ Za: www.szkolabezprzemocy.pl.

⁴ Dane na stronie: www.policja.gov.

⁵ Patrz: www.dzieckokrzywdzone.pl/akty_prawne.html.

⁶ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (DzU nr 220, poz.1431).

LITERATURA

- Berliner L., Elliott D.M. (2002), *Sexual Abuse of Children*, w: J.E. Myers i in. (L. Berliner, J. Briere, C.T. Hendrix, C. Jenny, T.A. Reid) (red.), *The APSAC Handbook on Child Maltreatment*, Sage.
- Browne K., Herbert M. (1999), *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Warszawa: PARPA.
- CBOS (2008), *Społeczne przyzwolenie na bicie dzieci – raport z badań*, Warszawa.
- CBOS (2006), *Przemoc w szkole – raport z badań*, Warszawa.
- Czyż E., Szymańczyk J., red. (1995), *Dziecko krzywdzone. Próba opisu zjawiska*, praca zbiorowa, Warszawa: FDN.
- Finkelhor D. (1994), *Current Information on the Scope and Nature of Child Sexual Abuse*, „The Future of Children”, Vol. 4, nr 2.
- FDN (1998), *Jak organizować lokalny system pomocy dzieciom krzywdzonym*, Warszawa.
- Fluderska G., Sajkowska M. (2001), *Problem krzywdzenia dzieci. Postawy i doświadczenia dorosłych Polaków. Raport z badań*, Warszawa: FDN.
- Herrenkohl R.C., Russo J. (2003), *Złe traktowanie dziecka w procesie wychowania a agresja wczesnodziecięca*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” nr 3.
- Izdebska A., Lewandowska K. (2009), *Znaczenie profilaktyki krzywdzenia małych dzieci*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” nr 27.
- Izdebski Z. (2000), *Wiedza, przekonania o HIV/AIDS w społeczeństwie polskim. Zachowania seksualne*, Warszawa: PWN.
- Karlen H., Hagner Ch. (1996), *Commercial sexual exploitation of children in some Eastern European Countries*, Bangkok: ECPAT.
- Konarska-Wrzosek V. (2003), *Regulacje prawno-karne dotyczące fizycznego karcenia dzieci*, „Dziecko krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka” nr 3.
- Lansford E., Miller-Johnson S., Berlin L., Dodge K., Bates J., Pettit G. (2007), *Early Physical Abuse and Later Violent Delinquency: A Prospective Longitudinal Study*, „Child Maltreatment”, Vol. 12, nr 3, s. 233–245.
- Margolis A. (1998), *Medyczna diagnostyka zespołu dziecka maltretowanego*, w: *Jak organizować lokalny system pomocy dzieciom krzywdzonym*, Warszawa: FDN.
- Mazur J., Wojnarowska B., Kołoto H., oprac. (2007), *Zdrowie subiektywne, styl życia i środowisko psychospołeczne młodzieży szkolnej w Polsce. Raport techniczny z badań HBSC 2006*, Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.
- MPiPS (2008), *Krzywdzenie dzieci w Polsce. Raport MPiPS*, Warszawa, s. 133–137, dostępny na stronie: <http://www.mps.gov.pl/userfiles/File/%20Pomocy%20Społecznej/przemoc%20w%20rodzinie/Raport%20Krzywdzenie%20dzieci%20w%20Polsce.pdf>.
- Oblacińska A., Wojnarowska B., red. (2006), *Zdrowie subiektywne, zadowolenie z życia i zachowanie zdrowotne uczniów szkół ponadgimnazjalnych w Polsce w kontekście czynników psychospołecznych i ekonomicznych. Raport z badań*, Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.

OBOP (2005), *Polacy o stosowaniu kar cielesnych wobec dzieci – wyniki badania TNS OBOP dla Fundacji Dzieci Niczyje*, Warszawa.

ONZ (1995), *Strategia postępowania z przemocą w rodzinie – podręcznik*, Nowy Jork 1993, druk wydany przez Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Rodziny i Kobiet, Warszawa.

Report of the Consultation on Child Abuse Prevention (1999), Genewa, dostępny na stronie: www.dzieckokrzywdzone.pl.

Sajkowska M. (2006), *Wiktymizacja wychowanków domów dziecka – raport z badań*, „Dziecko krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka” nr 17.

Williams L. (1994), *Recall of childhood trauma: A prospective study of women's memories of child sexual abuse*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology”, Vol. 62, s. 1167–1176.

STRONY INTERNETOWE

www.dzieckokrzywdzone.pl

www.policja.gov.pl

www.szkolabezprzemocy.pl

www.who.org

SUMMARY

The article presents the problem of child abuse, which was noticed by Polish social policy as late as in 1990s. Authors try to define child abuse and describe it's various forms. Using statistical and empirical data on the scope of child abuse in Poland, they focus on physical violence – including corporal punishments (eg. in the family) and sexual molestation, as well as violence between children themselves. Also, laws concerning the child abuse and various policy programs designated to prevent it are of concern for the authors.